

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра психології та
соціальної роботи

КУРСОВА РОБОТА

на тему:

**«МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН В
ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ»**

Виконала:

студентка групи ПС-21

Хасполатова І. Ш.

Перевірив:

к.психол.н., доцент

Гірняк А.Н.

Тернопіль – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	5
1.1 Сутнісний зміст і структура міжособистісних взаємин.....	5
1.2. Психологічні функції міжособистісних стосунків у підлітковому віці.....	8
1.3. Інтимно-довірливі стосунки, як провідний вид діяльності підлітків.....	12
Висновки до розділу 1.....	13
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НАЛАГОДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН ПІДЛІТКІВ ТА ФОРМУВАННЯ У НИХ МОРАНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ	15
2.1. Місце і значення міжособистісних взаємин підлітків у формуванні їхньої моральності.....	15
2.2. Розвиток самосвідомості підлітка у конфліктах з дорослими і однолітками.....	17
2.3. Можливості психолого-педагогічної допомоги підліткам з труднощами міжособистісних взаємин.....	19
Висновки до розділу 2.....	22
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ПІДЛІТКІВ	23
3.1 Організація, методи та умови проведення дослідження.....	23
3.2. Інтерпретація результатів дослідження.....	25
Висновки до розділу 3.....	28
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. Підлітковий вік (10-15 років) – один з найважчих та найважливіших періодів у формуванні особистості, оскільки у цьому віці формуються соціальні установки, закладаються основи моральності, складається відношення до себе та до суспільства загалом. Основними поняттями, які характеризують даний період є самопізнання, самовираження, самовдосконалення. Провідним видом діяльності стає спілкування, оскільки воно відіграє істотну роль у розвитку та становленні самосвідомості та позитивного образу «Я». Саме на основі нього формується відповідний світогляд, система цінностей і переконань, а також моральні якості особистості.

У психології проблемою міжособистісних взаємин займались чимало вчених зокрема О. О. Бодальов, Є. І. Головаха, М. С. Каган, Я. Л. Коломінський, В. М. Мясищев, М. М. Обозов та ін. Власне відносини між підлітками досліджували Піаже, С.Л. Рубінштейн, Л. С. Виготський, Л. І. Божович.

Об'єктом дослідження є міжособистісні взаємини.

Предмет дослідження – особливості міжособистісних взаємин у підлітковому віці.

Мета дослідження – дослідження моральних аспектів міжособистісних взаємин у підлітковому віці.

Завдання дослідження:

- 1) з'ясувати сутнісний зміст і структуру міжособистісних взаємин;
- 2) визначити роль міжособистісних взаємин у формування систем моральних норм і цінностей у підлітковому віці;
- 3) дослідити чому в підлітковому віці виникають конфліктні ситуації, та виявити найпоширеніші стратегії поведінки в них;
- 4) здійснити аналіз психодіагностичних методик спрямованих на з'ясування особливостей міжособистісних взаємин у підлітковому віці;

Методи дослідження. Вирішення заданих завдань можливе за допомогою використання комплексу загальнонаукових методів і методів психолого-педагогічного дослідження: *теоретичних*: аналіз наукової літератури, порівняння різних підходів і концепцій, теоретичний синтез, класифікація, методологічне узагальнення тощо; *емпіричних*: методика діагностики спрямованості особистості Б.Басса; Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі; Тест опису поведінки К. Томаса, адаптований Н. В. Грішиною.

Теоретико-методологічна основа дослідження основні ідеї, тематизми і положення трикомпонентної концепції міжособистісних стосунків В. М. Мясищева, теорій соціалізації особистості, зокрема, соціалізації сучасного підлітка (Д. Й. Фельдштейн, Д. В. Ярцев) і теорії «балансних моделей» Ф. Хайдера.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні та поясненні категорійно-понятійного апарату з проблематики дослідження та систематизації основних психологічних факторів, що впливають на взаємостосунки в підлітковому віці.

РОЗДІЛ 1. МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1 Сутнісний зміст і структура міжособистісних взаємин

Міжособистісні стосунки - це сукупність об'єктивних зв'язків та взаємодій між людьми, які належать до певної соціальної групи. Здебільшого міжособистісні стосунки регулюються особливостями людей, які спілкуються та взаємодіють між собою. Важливою ознакою міжособистісних стосунків є їх емоційне забарвлення, що супроводжується станом задоволеності – незадоволеності суб'єктів один одним [8].

Міжособистісні стосунки можна інтерпретувати як суб'єктивні зв'язки і ставлення між людьми в соціальних групах. Це певна система між особистісних настанов, очікувань, ціннісних орієнтацій, які визначають зміст спільної життєдіяльності людей [6].

У міжособистісних стосунках виокремлюють три основні компоненти, регулюють поведінку людей: 1) когнітивний; 2) емоційний; 3) інтеракційний.

Перший компонент - когнітивний включає всі психічні процеси, пов'язані з пізнанням оточення і самої себе (сприймання, пам'ять, мислення та ін.).

Емоційний компонент об'єднує у собі все, що може бути зафіксоване на рівні фізіологічних реакцій і суб'єктивних ставлень людини. Передусім це позитивні та негативні переживання, конфліктність, внутрішньо особистісна та міжособистісна емоційна чутливість, задоволення чи незадоволення собою, роботою, партнером, умовами життя тощо.

Інтеракційний компонент, тобто взаємодія регулюється першими двома, а також включає в себе конкретні відкриті чи приховані дії стосовно партнера [23].

Міжособистісні відносини виникають, розвиваються в процесі спілкування. Спілкування – це взаємодія двох або більше людей, яка спрямована на узгодження і об'єднання зусиль з метою налагодження певних взаємин та досягнення загального результату [24].

Відомим є трактування дане А. Л. Леонт'євим, де спілкування представлено "як реалізація або актуалізація громадського відносини" [7, с.29]. Згідно з соціально - психологічним поглядом, саме в спілкуванні відбуваються такі важливі процеси, як реалізація та розвиток системи людських відносин (громадських, так і міжособистісних). На цю тему А. Н. Леонт'єв писав: "У нормальних обставинах ставлення людини до навколишнього його предметного світу завжди опосередковані її ставленням до людей, до суспільства".

Важливо в даних твердженнях виділити те, що в реальному спілкуванні виявляється міжособистісна привабливість, яка є головним регулятором стійкості та глибини людських взаємин. При цьому привабливість може бути як односпрямованою (+), так і двоспрямованою (+ +).

З поняттям "привабливість" перетинається поняття "симпатія", але ці поняття не можна поєднувати, оскільки симпатія характеризується емоційною позитивною налаштованістю на об'єкт, а привабливість крім цього включає момент потягу.

Міжособистісна привабливість-непривабливість інколи набуває характеру сталих зв'язків між людьми а також переходить у взаємну прихильність або неприхильність. Прагнення бути разом може стати потребою. В такому випадку можна говорити про такий тип міжособистісних стосунків, як приязнь, дружба, товарицькість, любов [8].

У регуляції стосунків виокремлюються три мотиваційні аспекти: "я хочу", "я можу" і "треба". Особистого бажання ("я хочу") недостатньо для виникнення стосунків. Для міцних взаємовідносин необхідне узгодження

взаємних бажань і можливостей ("я можу"). Щодо аспекта "треба", то він є найважливішим аспектом утворення, розвитку або руйнування стосунків, оскільки дружні стосунки можуть зайти в суперечність із виробничими, або моральними [1].

Рівень вираженості привабливості коливається залежно від індивідуальних психічних станів у певний момент часу. Тобто міжособистісна привабливість виникає через емоційний стан і закріплюється в силу повторюваності тривалих стосунків між людьми.

Перш ніж вступити в спілкування, людина усвідомлено або неусвідомлено вивчає іншого. Найбільш істотним параметром взаєморозуміння є ідентифікація. У психоаналізі під ідентифікацією розуміють вияв емоційного зв'язку з іншою людиною. Під час ідентифікації суб'єкти (особливо діти) оволодівають моделями поведінки і ролями інших людей. Ідентифікація – перенесення на себе особливостей почуттів іншої людини, тобто це процес ототожнення себе з іншими людьми, групою, взірцем, тощо[3].

Щоб достатньо проаналізувати міжособистісні стосунки необхідно провести їхню класифікацію. Так можна виділити стосунки знайомства, приятелювання, дружби. Існує таке, що один з партнерів сприймає ці стосунки лише як знайомство, а інший - як дружбу. В таких випадках виникає непорозуміння. Тому міжособистісні стосунки можна визначити як взаємну готовність партнерів до певного типу почуттів, домагань, очікувань, поведінки.

Головним критерієм для розрізнення міжособистісних стосунків є рівень включення особистості в стосунки. У структурі особистості виділяють такі рівні: соціокультурні, загальновидові, психологічні, індивідуальні. Найбільшим включенням індивідуальних характеристик особистості характеризуються дружні, стосунки. Стосунки знайомства та приятелювання обмежуються лише включенням у взаємодію переважно

видових та дещо культурних особливостей особистості.

Л. Н. Новікова підкреслює, що зв'язки і стосунки, що об'єднують не є стабільними. Вони виникають, перериваються або видозмінюються. При цьому їх динаміка пов'язана не стільки з процесом адаптації, згуртування, скільки з повсякденним функціонуванням групи.

1.2. Психологічні функції міжособистісних стосунків у підлітковому віці

В розвитку людини кожен період має важливе значення, але, все ж таки підлітковий вік займає особливе місце серед них. Період, коли дитина-підліток – це найскладніший з усіх дитячих періодів, оскільки він являє собою період становлення особистості. Головний етап цього віку це перехід від дитинства до дорослості.

У підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом [25].

Міжособистісне спілкування підлітка реалізується у спілкуванні з дорослими та спілкуванні з ровесниками, їх роль у формуванні особистості неоднакова. Якщо у спілкуванні з дорослими підліток засвоює суспільно значущі критерії оцінок, цілі та мотиви поведінки, способи аналізу навколишньої дійсності і способи дій, то спілкування з ровесниками є своєрідним випробуванням себе у сфері особистісної, зокрема специфічної моральної, проблематики.

Для підлітка характерна зміна ставлення до дорослих. Він починає критичніше оцінювати їх слова і вчинки, аналізувати поведінку, стосунки, соціальну позицію. Однак вимоги підлітка до дорослого є дещо суперечливими. Він прагне самостійності, протестує проти опіки, контролю,

недовіри, відчуваючи водночас тривогу і ляк за необхідності долати проблеми, сподівається на допомогу і підтримку дорослого, але не завжди відверто зізнається в цьому [5].

Розвитку особистості підлітка характерне прагнення у здобутті емоційної незалежності від дорослих, яке активізує потребу у спілкуванні з ровесниками. Спілкування з ровесниками стає значимою сферою також через дію механізму само оцінювання, тобто порівняння себе з ровесниками. Це виражається у налагодженні довірливого особистісного спілкування підлітка з однолітками як провідної діяльності даного віку.

Спілкування з однолітками у підлітковому реалізує ряд важливих функцій.

Першою є функція обміну інформацією. Іншими словами, діти-підлітки обмінюються між собою певними повідомленнями, або переживаннями. Ця функція розкриває такий процес, як самопізнання.

Наступною є функція вдосконалення навичок взаємодії з однолітками, що полягає у процесі вибудовування стосунків між ними за для досягнення певних цілей та бажань. Ця функція допомагає пізнати не лише себе, а й своїх ровесників.

Третьою є функція, яка пов'язана з попередньою та полягає у збагаченні емпатійних навичок. Вона розкриває здатності розділяти з іншими спільні заняття, інтереси і почуття, що в підлітковому віці набуває вагомого значення, оскільки дружба підлітків ґрунтується на спільних інтересах та вподобаннях. Важливим для підлітка має оцінка друзями його особистісних якостей, знань і вмінь, здібностей і можливостей. У товаришів він знаходить співчуття, адекватне сприйняття своїх радощів і негараздів, які дорослим часто здаються незначущими.

Наступною є функція налагодження контактів з протилежною статтю і засвоєння гендерних ролей. Паралельно у підлітковому віці відбувається психосексуальний розвиток особистості. Психосексуальний розвиток

дитини — розвиток комплексу властивостей і якостей, що характеризують статеву належність людини з точки зору її поведінки, дозрівання здатності кохати, створити в майбутньому власну сім'ю, народити і виховати дітей, а також спілкуватися з людьми, враховуючи їх статеву належність. На цьому етапі здійснюється вибір статевої ролі, яка найбільше відповідає психофізіологічним особливостям дитини чи ідеалам мужності/жіночності мікро середовища.

Далі слід звернути на функцію становлення автономності підлітка, його незалежності від дорослих. Суть кризи перехідного віку полягає у перебудові системи стосунків дитини і середовища, яку виділив Л. Виготський. Психологічний зміст підліткової кризи пов'язаний з виникненням почуття дорослості, розвитком самосвідомості, ставлення до себе як до дорослої особистості, до своїх нових можливостей і здібностей. Звідси і виходить бажання підлітків бути автономними, тобто незалежними.

Щодо останньої функції, то вона полягає у здобутті досвіду та набуття прийняттого соціального статусу. У цьому віці виникає потреба у дружбі з ровесниками. Стосунки з ровесниками можуть проходити в кілька етапів (за Страховим): коли підлітки виконують спільно учбові справи трудові і все це насичується атмосферою симпатії та прихильності; товаришування — рівень взаємодії значно вищий; дружба — пред'являє значно вищі вимоги до друзів, вимагає спільності поглядів на життя та діяльність, та глибокої прихильності. У підлітковому віці інтенсивно розвивається крім дружби інші почуття на основі дружби — перша закоханість. Всі ці етапи супроводжуються набуттям певного соціального статусу та соціальної ролі.

Міжособистісні взаємини підлітків з ровесниками розвивають нові поведінкові реакції: групування, пошуків друзів і компанії, хобі-реакції. Всі вони реалізуються через налагодження дружніх взаємин і пошуки певної референтної групи для встановлення значимого статусу в ній.

Підліткова реакція групування пояснюється потребою підлітка в приналежності до групи, що виражається його прагненням бути в середовищі своїх ровесників та взаємодіяти з ними

На основі цієї реакції підліток розширює коло свого спілкування з ровесниками. Цим взаєминам властива значна емоційність та конфліктність, що відбувається внаслідок егоцентризму підлітків у дружбі. Далі приблизно в 14-15 років відбувається відбір та диференціація підліткових взаємин на такі категорії, як знайомі, приятелі, друзі. Спочатку актуальнішою є дружба з представниками своєї статі, пізніше може розгорнутися дружба і з протилежною статтю.

Хобі-реакція виявляється у схильності підлітків переймати та розповсюджувати інтереси та захоплення ровесників.

Інтереси дітей цього віку є швидкоплинними і поверховими, тому що вони часто захоплюються чимось новим, однак ненадовго. При виборі захоплення хлопці та дівчата підліткового віку виявляють свою самостійність та здійснюють пошуки способів й сфер самореалізації. Як правило, захоплення підлітків не пов'язані з навчанням.

Найбільш актуальним для сучасних підлітків є інформативно-комунікативні захоплення. Прикладом можуть бути багатогодинні пусті розмови у вуличній компанії або з випадковими товаришами, постійне спілкування з ровесниками за допомогою засобів мобільного зв'язку чи мережі Інтернет, довготривале перебування перед екраном телевізора чи комп'ютера, яке може тривати кілька годин поспіль. Таке проведення часу важко назвати захопленням, але воно характерне для більшості підлітків.

Міжособистісне спілкування у підлітковому віці може відбуватись і в рамках ігрової діяльності. Гра відповідає інтересам підлітка, тому і залишає свою привабливість для нього. Найбільш популярними є комп'ютерні ігри, хоча наявні також спортивні, інтелектуальні в даний вік майже не фігурують.

Таким чином, спілкування з оточуючими, а зокрема дорослими і ровесниками, є найбільш важливою стороною життя підлітків та умовою їх особистісного становлення.

1.3. Інтимно-довірливі стосунки, як провідний вид діяльності підлітків

Спілкування з однолітками все більше виходить за межі навчальної діяльності, адже життя підлітка наповнюється новими інтересами, видами діяльності, набуває ознак самостійності та автономності. Як відомо, у цьому віці інакше розставляються пріоритети між сім'єю (дорослими), однолітками і школою. Головне місце, яке становить основу позитивного ставлення до школи займає мотив спілкування з однолітками, оскільки провідним видом діяльності підліткового віку є інтимно-особистісне спілкування з однолітками, тобто міжособистісне спілкування з ними.

У стосунках з однолітками підліток в першу чергу прагне реалізувати свою особистість, визначивши своє місце в колективі. Щоб досягнути поставлену ціль, йому необхідні особиста свобода і відповідальність. І він добивається цю особисту свободу як право на дорослість. В підліткових групах залежно від загального рівня розвитку і виховання починають формуватись свої "кодекси честі". За допомогою цього підліток оволодіває такими якостями як принциповість, відповідальність, активність, щирість, порядність, чесність, доброта, сила, а також якостями пов'язаними з його взаємодією з однолітками.

Школа стає місцем для самоствердження. Якщо в школі не знаходяться однодумці, то її привабливість неминуче падає. Навіть знання для підлітків стають цінністю, якщо дозволяють зайняти певний статус серед однолітків [4].

Підліток починає більше часу проводити не вдома, а з друзями.

Важливим у цей час є наслідування рис авторитетних для них людей. Це можуть бути як однолітки, так і старші за віком. З'являється дружба, яка ґрунтується на спільних симпатіях та інтересах. Друзі проводять багато часу разом, тому в них можна помітити подібність в манері одягатися та поводитися. Вони читають однакові книги та слухають однакову музику. Для підлітка важливо знайти друга, який, на його думку, зрозуміє всі його переживання, вислухає та зможе дати цінну пораду. Підліткова дружба, розпочавшись у 11-12 років, поступово переходить у юнацьку, вже з іншими особливостями взаємної ідентифікації.

Спілкуванню підлітка з дорослими відводиться дуже важлива роль, оскільки через виникнення в підлітка почуття дорослості, він прагне і виглядати як дорослий, і мати його права та можливості. Характерним для нього є наслідування дорослого, тому у спільній діяльності дорослому надається можливість впливати на становлення особистості підлітка, розвиток у нього корисних якостей та прийнятних форм поведінки.

З іншого боку підліток починає критичніше оцінювати дорослих. Він аналізує їхні слова, стосунки, вчинки, поведінку та соціальну позицію. Разом з тим він сподівається на допомогу і підтримку дорослого, оскільки відчуває страх і тривогу при необхідності долати проблеми, хоча не завжди відверто зізнається в цьому.

Висновки до першого розділу

1. Визначено сутнісний зміст поняття міжособистісних взаємин як сукупності об'єктивних зв'язків та взаємодій між людьми, які належать до певної соціальної групи, суть якого полягає в усвідомленій, ціннісно-осмисленій і емоційно забарвленій інтра і інтерпсихічній активності суб'єктів. Поняття «міжособистісні взаємини» є базовим для даного дослідження, яке не можливо цілісно дослідити без визначення його основних компонентів серед яких когнітивний, емоційний та інтеракційний.

Взаємодія цих трьох компонентів визначає міру міжособистісної привабливості партнерів, яка характеризується сумісністю або ж несумісністю партнерів. Вона виникає при першому візуальному контакті і потім після певного часу спілкування переходить в приятельські, товариські, а за деяких обставин й інтимно-любовні стосунки (кохання). З іншого боку при негативній взаємодії можливе виникнення ворожості, самотності. Міжособистісна привабливість виникає і закріплюється внаслідок повторюваності позитивних стосунків між суб'єктами. Те ж відбувається і з непривабливістю, але під впливом негативних стосунків.

2. З'ясовані особливості підліткового віку та притаманні йому головні особливості. У даному віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Спілкування з однолітками у підлітковому віці реалізує ряд важливих функцій: функція обміну інформацією; вдосконалення навичок взаємодії з однолітками; збагачення емпатійних навичок; налагодження контактів з протилежною статтю і засвоєння гендерних ролей; становлення автономності підлітка, його незалежності від дорослих; здобуття досвіду та набуття прийняттого соціального статусу.

3. Міжособистісні взаємини підлітків з ровесниками розвивають нові поведінкові реакції: групування, пошуків друзів і компанії, хобі-реакції, які реалізуються через налагодження дружніх взаємин і пошуки певної референтної групи для встановлення значимого статусу в ній.

4. Інтимно-довірливі стосунки з однолітками за рівнем значущості займають провідну позицію. У товаристві однолітків реалізується головна потреба цього складного періоду – знайти своє місце в суспільстві, бути потрібним для нього. Спілкування з ровесниками у цьому віці набуває такої високої цінності, що інколи відсуває на другий план і навчання, і стосунки з рідними.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НАЛАГОДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН ПІДЛІТКІВ ТА ФОРМУВАННЯ У НИХ МОРАНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Місце і значення міжособистісних взаємин підлітків у формуванні їхньої моральності

В наш час передує епоха зростання ролі особи як творця соціального середовища і творця самої себе. Зростання потреб сучасної людини передбачає збільшення її прагнення бути активно причетною до своєї історичної й особистісної долі, до власної самореалізації та самоактуалізації, оскільки вона піднялася на значно вищий рівень свого соціокультурного розвитку, ніж попередні покоління.

Соціалізація є найширшим поняттям серед тих, які здатні охарактеризувати творення особистості. Поняття «соціалізація» трактують по-різному, але, зазвичай, його розуміють як свідоме засвоєння індивідом готових форм і способів соціального життя, пристосування до соціуму та знаходження способів взаємодії з ним. Соціалізація тісно пов'язана з накопиченням свого соціального досвіду, стилю життя та власних ціннісних орієнтацій.

Сучасне покоління повинне вирішувати кожну життєву ситуацію самостійно, вміти приймати складні рішення, а також нести за них відповідальність. Через це виникає необхідність розвивати в собі такі якості як індивідуальність, творчість, активність, орієнтація на майбутні тенденції, вміння прогнозувати та швидко переключатись з одного виду діяльності на інший навіть у ситуації невизначеності.

Виховання є невід'ємною складовою соціалізації, що характеризується системою цілеспрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих із дітьми, а також самих дітей одне з одним. Тільки в такій особистісній взаємодії і відбувається зміна мотиваційно-ціннісної орієнтації особистості, з'являється можливість прикріпити дітям важливу культуру спілкування [15;19].

Під культурою спілкування розуміють сукупність форм поведінки людини у якій виражаються її моральні та естетичні норми. Вона містить у собі два основних компонента – психологічний і моральний [12].

Психологічний компонент культури спілкування розкривається у знанні та вмінні розпізнавати психологічні особливості співрозмовників, адекватно реагувати на їхню поведінку, індивідуально обирати способи і засоби спілкування стосовно кожного, які не суперечать моральним нормам і правилам [10, с. 3].

Моральний включає в себе діяльність людей згідно з їхніми потребами, інтересами, цінностями, ідеалами, життєвими позиціями і виступає єдністю моральної свідомості та відповідної поведінки, стимулюючи створення системи моральних цінностей та їх ієрархію.

Нормативність також є характерною для культури спілкування, оскільки вона визначає правила спілкування в різних соціальних групах, які детермінуються станом розвитку суспільства, його традиціями, історією, національною своєрідністю, узгоджуючись водночас із загальнолюдськими культурними цінностями.

У процесі міжособистісного спілкування явно чи приховано відбувається обмін моральними цінностями між його учасниками. Тобто це означає, що культурою спілкування у вузькому значенні можна вважати суму знань і ступінь оволодіння вміннями та навичками спілкування, створеними й прийнятими в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку.

Поведінка підлітків значно відрізняється своєю двозначністю. З одного боку, вони сильно зосереджені на собі та своїх бажаннях, а з іншого – виявляють вражаючий альтруїзм. Іноді підлітки ведуть себе так, що здаються байдужими й неуважними, але коли оточуючі цього не очікують, вони показують свою любов і бажання допомогти. У цій непередбачуваності, у балансуванні між крайнощами знаходить своє вираження підлітковий період.

Базовим моментом для підлітків є те, міжособистісне спілкування розкриває в них гуманне ставлення до людей, ввічливість, вираження

вдячності, доброти, любові. Невід'ємними складовими є тактовність, уміння зрозуміти почуття інших людей, поставити себе на їхнє місце, уявити можливі наслідки власних вчинків та вміти відповідати за них [2].

Важливим є підкреслити роль батьків у формуванні моральних якостей підлітків. Налагоджені відносини в сім'ї створюють позитивний психологічний клімат, який сприяє гармонійному розвитку моральних якостей особистості. В сім'ї дитина навчається формам поведінки у різних життєвих ситуаціях та у різних сферах суспільного життя. Так у неї поступово формується досвід сімейного життя і ставлення до родини (рис. 2.1).

Рис. 2.1.

Шкала взаємовідносин батьків з дитиною (за А. І. Захаровим) [19]

Отже, міжособистісні взаємини, при правильному їх вираженні, передбачають атмосферу взаємної поваги, уваги до іншого і виявляють моральні якості особистості. Досить правильно це характеризує В.Білоусова: «моральна цінність спілкування полягає в тому, що воно є безпосереднім джерелом досягнення добра. Порівнюючи себе з іншими, людина або самоутверджується у власній моральній правоті, або починає замислюватися над власними вчинками, поведінкою у взаєминах з іншими».

2.2. Розвиток самосвідомості підлітка у конфліктах з дорослими і однолітками

Для початку слід визначити що таке конфлікт. У короткому значенні конфлікт – це зіткнення протилежностей. Це можуть бути протилежні інтереси,

думки, поведінка, дії, що супроводжуються емоційним напруженням і можуть привести до активних дій, або ж навіть боротьби.

В психології конфлікт визначається, як "сутичка протилежно напрямлених, несумісних одна з однієї тенденцій, окремо взятого епізоду в свідомості, в між індивідуальних відносинах індивідів чи груп людей, пов'язаних з негативними переживаннями" [10].

Кожен конфлікт має свою певну структуру. Він включає в себе об'єкт, мету та опонентів, які беруть в ньому участь. Для розв'язання конфлікту, потрібно виключити хоча б один з його компонентів.

Крім того, виділяють також стадії конфлікту:

1. Передконфліктна стадія (визначення суб'єктів, об'єкту та мети);
2. Інцидент (здійснення самих дій);
3. Досягнення критичної точки (максимальне напруження);
4. Розв'язання конфлікту (зміна умов, поступок, або усунення суперника).

Говорячи про труднощі підліткового віку, головну увагу звертають на загострення протиріч між підлітком і зовнішнім світом. Саме вони і становлять основу конфліктних ситуацій в цей період. Але кожен підліток обирає свою індивідуальну стратегію, яка для нього є найбільш комфортною.

Вирізняють такі стратегії поведінки в конфлікті: суперництво, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування.

Більшість підлітків обирають стратегію суперництва. Вони прагнуть захистити свої позиції, при цьому ігнорують інтереси інших та поводять себе агресивно по відношенню до них. Більша частина таких дітей не хочуть ділитись своїми переживаннями з батьками, а прагнуть вирішувати всі проблеми самостійно, або звертаються до друзів.

Протилежною є стратегія співпраці. Підлітки, які обирають саме такий стиль поведінки проявляють доброзичливість та товариськуність, надаючи перевагу взаємодії з оточуючими.

Схожою є стратегія компромісу. Її особливістю є задоволення бажань обох сторін. Для цієї групи підлітків притаманна відсутність чесності, відкритості, розуміння, уваги.

Стратегія уникнення передбачає відмову підлітка від своїх інтересів, для того щоб якомога швидше усунути конфліктну ситуацію.

Підлітки, які надають перевагу пристосуванню, наділені байдужістю до власного Я, вони недооцінюють себе та свої можливості.

Те, що такі люди уступають та пристосовуються зовсім не означає, що вони в цьому згодні. Частіше це свідчить про невміння відстоювати свої інтереси. Причину конфлікту вони шукають у собі, що в подальшому може привести до зниження самооцінки [10].

Також трапляється поєднання стратегій (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Стратегії поведінки яким надають перевагу «конфліктні» та «неконфліктні» підлітки в %

	Конфліктні	Неконфліктні
Суперництво	74	22,2
Співпраця	10	33,3
Компроміс	4	8,9
Уникнення	6	2,2
Пристосування	6	6,6
Поєднання стратегій	-	26,6

2.3. Можливості психолого-педагогічної допомоги підліткам з труднощами міжособистісних взаємин

У підлітковому віці освоєння культури поведінки, моралі, норм часто супроводжується переживаннями та внутрішніми конфліктами. Такі обставини

є головною умовою особистісного становлення підлітка, хоча вони породжують численні складнощі та невизначеність.

Труднощі міжособистісних взаємин у підлітковому віці в багатьох випадках породжені суперечливістю самих підлітків, їхньою імпульсивністю та перемінністю. Ще не до кінця сформована самооцінка не рідно виявляється в перепадах між демонстрацією надмірної впевненості в собі та чіткими проявами сором'язливості. Нестійкість світогляду та моральних орієнтирів виражається в коливаннях між егоїзмом та альтруїзмом, високою чутливістю та навмисною грубістю.

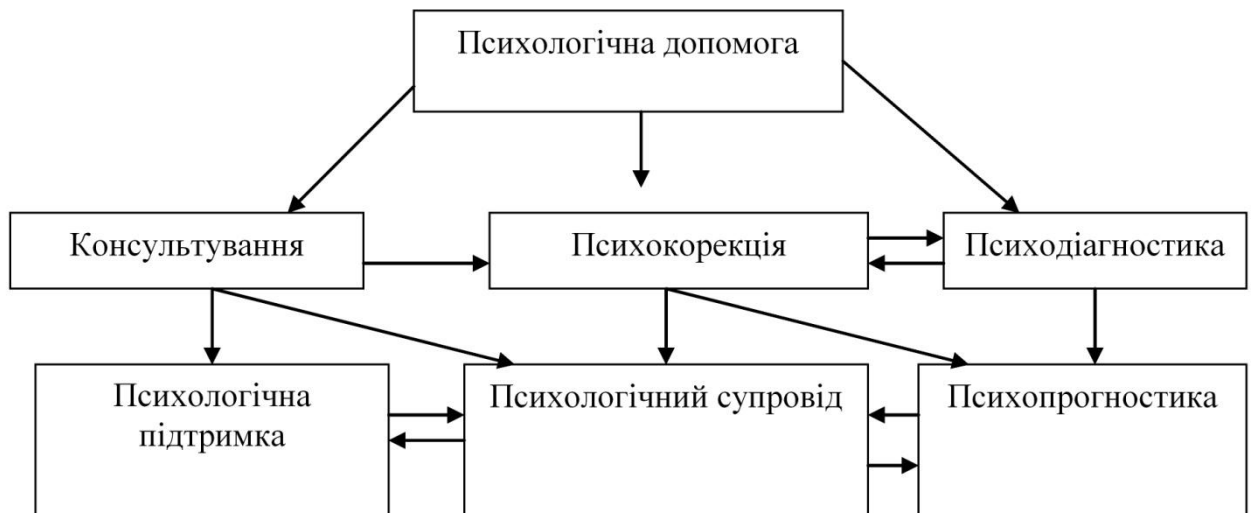
Така емоційна нестійкість провокує різкі зміни настрою та контрастну поведінку. В одних випадках підліток може відчувати велику потребу в спілкуванні, а в інших надає перевагу замкнутись у собі та залишитись на одинці. Все це є проявами поступового становлення індивідуальності, яка часто стає причиною труднощів міжособистісних взаємин з однолітками та дорослими [11; с.4].

Велика проблемність виявляється у підлітків, для яких характерна слабка рефлексія різних аспектів міжособистісних взаємин, включаючи очікування інших людей та розподіл соціальних ролей. Вони не вміють виражати власні почуття без ризику викликати осудження та ворожості зі сторони оточення. Особливо складно дітям з явно вираженим егоцентризмом, які висувають світу завищені вимоги та очікують від нього чогось нереального [4].

Спонтанність поведінки, яка чітко характеризує підлітковий вік часто ускладнює міжособистісні взаємини, виявляючись у непродуманих діях, а точніше – в небажанні, або невмінні аналізувати майбутні наслідки своїх учинків. Нерозвинене вміння прогнозувати призводить до проблем, вирішення яких потребує затрат великої кількості сил. Нерідко підлітки не справляються з цим, тому у них з'являється почуття відкинутості, незадоволення собою та своїм статусом в групі, невпевненість, заниження самооцінки. Подібна тенденція, у свою чергу, призводить до обмеження спілкування, перешкоджає

знаходженню досвіду й навичок взаємодії, зрештою редукуючи активність підлітка загалом [17].

В даній ситуації ефективність корекції поставленої проблеми в більшій мірі залежить від точного виявлення факторів, які їх породжують. Тільки після цього психолог може надавати дітям певний вид психологічної допомоги (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Види психологічної допомоги

Труднощі міжособистісних взаємин підлітків дослідники розглядають як результат зовнішніх і внутрішніх протиріч, які яскраво проявляються у цьому віці. Зовнішнім фактором виступають вимоги батьків, вчителів, однолітків, систем моральних норм і обов'язків, а внутрішнім – індивідуальні особливості самого підлітка, його ціннісні орієнтації, потреби, інтереси [16; 28].

Зіткнення цих двох факторів призводять до таких наслідків як несприйняття себе та неможливість задовольнити свою потребу у самоствердженні.

Перераховані особливості підлітків, що детермінують психологічні складнощі у сфері взаємин цієї вікової групи можуть бути для психолога засобом первинної концептуалізації проблемної ситуації клієнта, а також сприяти адекватному вибору пріоритетних напрямків психокорекційної роботи.

Висновки до другого розділу

1. Соціалізація - свідоме засвоєння індивідом готових форм і способів соціального життя, пристосування до соціуму та знаходження способів взаємодії з ним. Вона тісно пов'язана з розвитком моральних цінностей та культури поведінки в підлітковому віці.

2. Під культурою спілкування розуміють сукупність форм поведінки людини у якій виражаються її моральні та естетичні норми. Вона містить у собі два основних компонента – психологічний і моральний. Також їй характерна певна нормативність.

3. Важливий внесок у формування моральних якостей підлітків роблять батьки. Налагоджені відносини в сім'ї створюють позитивний психологічний клімат, який сприяє гармонійному розвитку моральних якостей особистості. В сім'ї дитина навчається формам поведінки у різних життєвих ситуаціях та у різних сферах суспільного життя. Так у неї поступово формується досвід сімейного життя і ставлення до родини.

4. Суперечливість підліткового віку часто супроводжується конфліктами, в яких кожен підліток вибирає свою стратегію поведінки : суперництво, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування.

5. Проблеми міжособистісних взаємин у підлітковому віці в більшості залежать від їхньої імпульсивності та спонтанності. Така емоційна нестійкість провокує різкі зміни настрою та контрастну поведінку, що супроводжується невизначеністю та страхом перед майбутнім.

6. Ефективність корекції проблем в підлітковому віці в більшій мірі залежить від точного виявлення факторів, які їх породжують .

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ПІДЛІТКІВ

3.1 Організація, методи та умови проведення дослідження

Головним завданням в даному дослідженні є діагностика особливостей міжособистісних взаємин в підлітковому віці. Дослідження відбувалось у Червоноградському навчально-виховному комплексі №13 м. Червоноград в 10 класі. Вибірка становить 31 учнів, з яких 16 дівчат і 15 хлопців, віком від 14 до 17 років. Для проведення даного дослідження були використані такі методи [14;18;20]:

I. Методика діагностики спрямованості особистості Б.Басса. Анкета складається з 27 пунктів-думок. По кожному з них можливі 3 варіанти відповідей, які в свою чергу відповідають 3 видам спрямованості особистості. Респондент має обрати одну відповідь, яка найбільшою мірою відповідає реальності, і ще один, який, навпаки, не відповідає реальності. Відповідь "найбільше" одержує 2 бали, "найменше" – 0, невибрана – 1 бал. Бали, набрані по всіх пунктах, підсумовуються окремо для кожного виду спрямованості.

За допомогою методики виявляються наступні спрямованості:

- Спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряму винагороду, агресивність у досягненні цілі, дратівливість, владність, схильність до суперництва, тривожність, інтровертність.
- Спрямованість на спілкування (О) – незважаючи на умови підтримувати відносини з людьми, перевага спільної діяльності, залежність від групи, орієнтація на соціальне схвалення, потреба в прихильності оточуючих людей.
- Спрямованість на справу (Д) – цікавляться рішенням ділових завдань, робота має бути виконана якомога краще, орієнтація на ділову співпрацю, здатність відстоювати власну думку на користь своєї праці.

Обробка результатів здійснюється за допомогою спеціального ключа.

II. Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі. Дана методика створена Т. Лірі, Р. Лефоржем, Р. Сазеком і призначена для визначення уявлень суб'єкта про себе й своє ідеальне "Я". Також вона допомагає вивчити особливості взаєностосунків у малих групах. При дослідженні міжособистісних відносин найчастіше виділяються два чинники: домінування-підпорядкування і дружелюбність-агресивність (рис. 3.1). Саме ці чинники визначають загальне враження про людину в процесах міжособистісного сприйняття.

Рис. 3.1

Дискограма для визначення основних чинників міжособистісних взаємин

Опитувальник містить 128 оцінних думок, з яких у кожному з 8 типів відносин утворюються 16 пунктів, упорядкованих по висхідній інтенсивності. Методика побудована так, що думки, направлені на виявлення якого-небудь типу відносин, розташовані не підряд, а особливим чином: вони групуються по 4 і повторюються через рівну кількість визначень. При обробці підраховується

кількість відносин кожного типу: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підлеглий, залежний, доброзичливий, альтруїстичний.

III. Тест опису поведінки К. Томаса, адаптований Н. В. Грішиною. Він використовується для виявлення типу поведінки в конфліктній ситуації. Дана методика складається з 30 пар суджень, з яких респонденту потрібно вибрати те, яке, на його думку, найбільш йому притаманне. Кількість балів, набраних індивідом за кожною шкалою, дає уявлення про вираженість у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях: суперництво, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування. Кількість балів підраховується за допомогою ключа.

3.2. Інтерпретація результатів дослідження

I. Провівши методику Б. Басса, я отримала такі результати дослідження:

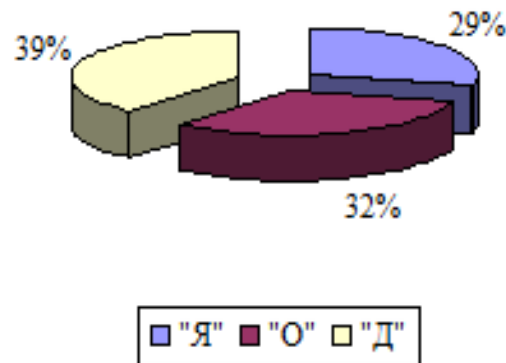
- "Я" (Спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряму винагороду і задоволення безвідносно роботи і співробітників, агресивність у досягненні статусу, владність, схильність до суперництва, дратівливість, тривожність, інтровертованість) – серед хлопчиків 5 (31,3 %), серед дівчаток – 4 (26,7 %);

- "О" (Спрямованість на спілкування (О) – прагнення за будь-яких умов підтримувати відносини з людьми, орієнтація на спільну діяльність, але часто в збиток виконанню конкретних завдань або наданню щирої допомоги людям, орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в прихильності і емоційних відносинах з людьми) – серед хлопчиків – 5 (31,3 %), серед дівчаток – 5 (33,3 %);

- "Д" (Спрямованість на справу (Д) – зацікавленість у рішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділову співпрацю, здатність відстоювати на користь справи власну думку, яка корисна для досягнення загальної мети) – серед хлопчиків 6 (37,5 %), серед дівчаток – 6 (40 %).

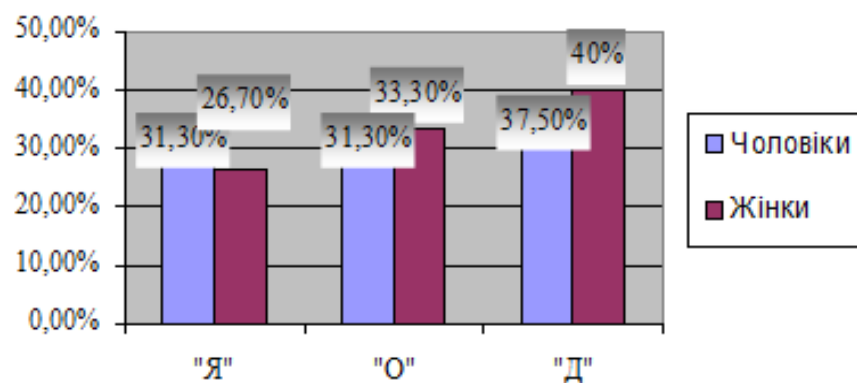
В загальному підсумку (рис. 3.2):

- «Я» вибирають 9 осіб (29,0 %);
- «О» вибирають 10 осіб (32,3 %);
- «Д» вибирають 12 осіб (38,7 %).

Рис. 3.2. Розподіл значень згідно методики діагностики спрямованості особистості Б. Басса

Дослідивши результати цього тесту, можна зробити висновок, що спрямованість на себе більше поширена серед хлопців. Щодо спрямованості на справу і спрямованості на спілкування, то результати розподілились порівну у кількісному значенні і переважають дівчатка у процентному співвідношенні, оскільки серед тестованих хлопчиків більше (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Розподіл значень між дівчатками і хлопчиками згідно методики діагностики спрямованості особистості Б. Басса

II. Дослідивши результати методики Т. Лірі можна сказати, що і серед хлопчиків, і серед дівчат яскраво виражені всі типи відношення. Результати занесені до таблиць 3.1 та 3.2.

Таблиця 3.1

Результати дослідження за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі серед хлопчиків

Показник	Авторитарний	Егоїстичний	Агресивний	Підозрілий	Підпорядковуваний	Залежний	Дружелюбний	Альтруїстичний
0-4 бали – низька	8	5	11	4	4	5	7	6
5-8 балів – помірні	1	5	2	2	6	3	5	4
9-12 балів – висока	3	4	2	4	4	2	6	6
13-16 балів – екстремальна	2	1	4	2	6	3	1	0

Таблиця 3.2

Результати дослідження за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі серед дівчаток

Показник	Авторитарний	Егоїстичний	Агресивний	Підозрілий	Підпорядковуваний	Залежний	Дружелюбний	Альтруїстичний
0-4 бали – низька	4	6	8	5	8	9	9	4
5-8 балів – помірні	6	5	4	6	1	5	2	2
9-12 балів – висока	4	2	0	4	5	2	6	4
13-16 балів – екстремальна	1	2	2	1	1	0	1	1

III. Проаналізувавши результати методики Т. Лірі, можна зробити висновок, що найбільш поширеним типом поведінки в конфліктній ситуації є суперництво, її обрало 8 тестованих (25,9%). Найменш поширеною є стратегія

співпраці, її обрало лише 4 учасника тестування (13%). Детальні результати дослідження подані у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

**Результати методики опису поведінки К. Томаса,
адаптованої Н. В. Грішиною**

Стратегія	Кількісні показники	Результати у %
Суперництво	8	25,9
Співпраця	4	13
Компроміс	7	22,5
Уникнення	6	19,3
Пристосування	6	19,3

Висновки до 3 розділу

1. Для аналізу проблем міжособистісних взаємин у підлітковому віці ми рекомендуємо використовувати низку взаємодоповнювальних методик. Серед них методика діагностики спрямованості особистості Б.Басса, методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі і тест опису поведінки К. Томаса, адаптований Н. В. Грішиною. Підібраний комплекс методик забезпечує отримання достовірної інформації про особливості взаємин між сучасними підлітками і їх батьками.

2. За допомогою першої методики було визначено який тип спрямованості переважає в учнів 10 класу Червоноградського НВК №13: спрямованість на себе (Я), спрямованість на спілкування (О) чи спрямованість на справу (Д). Результати показали, що «Я» вибирають 9 осіб (29,0 %); «О» вибирають 10 осіб (32,3 %); «Д» вибирають 12 осіб (38,7 %). Також, дослідження показало, що спрямованість на себе більш поширена серед хлопців, ніж серед дівчат.

3. Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі виявила, що в учнів яскраво виражені всі типи відносин: авторитарний, егоїстичний,

агресивний, підозрілий, підлеглий, залежний, доброзичливий, альтруїстичний. Причому вони майже однаково проявляються і в дівчат, і в хлопців.

4. Результати методики Т. Лірі можна пояснити тим, що в підлітковому віці в дітей ще не до кінця сформована система моральних норм і цінностей. Їхня поведінка часто є імпульсивною та не зрозумілою. Ті чи інші типи відносин можуть проявлятися відносно різних ситуацій, оскільки дії підлітка можуть бути спонтанними. В одних ситуаціях він може проявляти надмірну егоїстичність, а в іншій непередбачуваний альтруїзм.

5. Тест опису поведінки К. Томаса, адаптований Н. В. Грішиною показав які стратегії найчастіше обирають підлітки у конфліктних ситуаціях. За результатами, найбільш поширеною стала стратегія суперництва, її обрало 8 опитуваних, що становить 25,9 %, а найменш поширеною – стратегія співпраці, її обрало лише 4 учні і це 13% усіх досліджуваних.

6. Такі результати методики К. Томаса є передбачуваними для підліткового віку, оскільки саме в такий період діти найбільше прагнуть самовиразитись та самоствердитись в очах оточуючих [13]. В цей вік для них характерний деякий егоїзм, вони хочуть бути самостійними та незалежними, тому і не обирають стратегію співпраці, хоча на компроміс готові піти 7 учасників дослідження, а це 22,5 % усіх тестованих.

7. Результати проведеного емпіричного дослідження підтвердили особливості підліткового віку про які говорилось у 1 та 2 розділах. Дані методики допоможуть виявити причини проблем міжособистісних взаємин у підлітковому віці, що є важливим етапом для ефективності їх корекції.

ВИСНОВКИ

1. Підлітковий вік – один з найважчих та найважливіших періодів у формуванні особистості, оскільки у цьому віці формуються соціальні установки, закладаються основи моральності, складається відношення до себе та до суспільства загалом. Провідним видом діяльності стає спілкування, оскільки воно відіграє істотну роль у розвитку та становленні самосвідомості та позитивного образу «Я». Саме на основі нього формується відповідний світогляд, система цінностей і переконань, а також моральні якості особистості.

2. Міжособистісні відносини виникають та розвиваються в процесі спілкування. Спілкування – це взаємодія двох або більше людей, яка спрямована на узгодження і об'єднання зусиль з метою налагодження певних взаємин та досягнення загального результату. Згідно з соціально - психологічним поглядом, саме в спілкуванні відбуваються такі важливі процеси, як реалізація та розвиток системи людських відносин.

3. Спілкування з однолітками у підлітковому віці реалізує ряд важливих функцій: функція обміну інформацією; вдосконалення навичок взаємодії з однолітками; збагачення емпатійних навичок; налагодження контактів з протилежною статтю і засвоєння гендерних ролей; становлення автономності підлітка, його незалежності від дорослих; здобуття досвіду та набуття прийняттого соціального статусу. Кожна з них має свою роль в становленні особистості підлітка.

4. Інтимно-довірливі стосунки з однолітками за рівнем значущості займають провідну позицію в житті підлітка. У товаристві однолітків реалізується головна потреба цього складного періоду – знайти своє місце в суспільстві, бути потрібним для нього. Спілкування з ровесниками у цьому віці набуває такої високої цінності, що інколи відсуває на другий план і навчання, і стосунки з рідними.

5. Важливий внесок у формування моральних якостей підлітків роблять батьки. Налагоджені відносини в сім'ї створюють позитивний психологічний клімат, який сприяє гармонійному розвитку моральних якостей особистості. В сім'ї дитина навчається формам поведінки у різних життєвих ситуаціях та у різних сферах суспільного життя. Так у неї поступово формується досвід сімейного життя і ставлення до родини.

6. Говорячи про підлітковий вік, потрібно звернути увагу на загострення протиріч між підлітком і зовнішнім світом. Саме вони і становлять основу конфліктних ситуацій, які яскраво проявляються у цей період. Кожен підліток в таких ситуаціях обирає свою індивідуальну стратегію, яка йому найбільше підходить: суперництво, співпрацю, компроміс, уникнення, або пристосування.

7. Стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях ми досліджували у 3 розділі за допомогою методики К. Томаса. Результати показали, що найбільш поширеною є стратегія суперництва (8), на другому місці компроміс (7). Найменш поширеною є співпраця (4).

8. Спонтанність поведінки, яка чітко характеризує підлітковий вік часто ускладнює міжособистісні взаємини, виявляючись у непередуманих діях, а точніше – в небажанні, або невмінні аналізувати майбутні наслідки своїх учинків. Для підлітків характерними є різні типи відносин: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підлеглий, залежний, доброзичливий, альтруїстичний. Причому вони майже однаково проявляються і в дівчат, і в хлопців. Такі дані ми отримали за допомогою методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі.

9. Труднощі міжособистісних взаємин у підлітковому віці в багатьох випадках породжені суперечливістю самих підлітків, їхньою імпульсивністю та перемінністю. Ще не до кінця сформована самооцінка не рідко виявляється в перепадах між демонстрацією надмірної впевненості в собі та чіткими проявами сором'язливості. Нестійкість світогляду та моральних орієнтирів виражається в коливаннях між егоїзмом та альтруїзмом, високою чутливістю та навмисною грубістю.

Така емоційна нестійкість провокує різкі зміни настрою та контрастну поведінку. В одних випадках підліток може відчувати велику потребу в спілкуванні, а в інших надає перевагу замкнутись у собі та залишитись на одинці.

Для вирішення таких проблеми ми запропонували методикку діагностики спрямованості особистості Б.Басса, яка визначила: спрямованість на себе (серед хлопчиків 5 (31,3 %), серед дівчаток – 4 (26,7 %)); спрямованість на спілкування (серед хлопчиків – 5 (31,3 %), серед дівчаток – 5 (33,3 %)); спрямованість на справу (серед хлопчиків 6 (37,5 %), серед дівчаток – 6 (40 %)).

10. Майже у всіх людей підлітковий вік проходить з великими труднощами, які виникають у різних сферах суспільного життя. Всі вони є основою становлення індивідуальності підлітка та підґрунтям його моральності. Труднощі міжособистісних взаємин підлітків дослідники розглядають як результат зовнішніх і внутрішніх протиріч, які яскраво проявляються у цьому віці. Зовнішнім фактором виступають вимоги батьків, вчителів, однолітків, систем моральних норм і обов'язків, а внутрішнім – індивідуальні особливості самого підлітка, його ціннісні орієнтації, потреби, інтереси. В даній ситуації ефективність корекції поставленої проблеми в більшій мірі залежить від точного виявлення факторів, які їх породжують. Тільки визначивши джерело проблеми та його корекція допоможе налагодити гармонійні міжособистісні взаємини у підлітковому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернс Р. Развитие «Я»-концепции и воспитание / Роберт Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості / Іван Дмитрович Бех: У 2 кн. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344с.
3. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / [О. В.Скрипченко, Л. В.Долинська, З. В.Огороднійчук та ін.]. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Гірняк А. Н. Поняття про норму як про предмет теоретико-методологічного аналізу / А. Гірняк, Ю. Павлишин // Вітакультурний млин. – 2011. – Модуль 14. – С. 67-71.
5. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції / Оксана Євстахіївна Гуменюк : Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 309 с.
6. Заброцький М. М. Основи вікової психології / Михайло Михайлович: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 112 с.
7. Куницина В. Н. Межличностное общение. / Куницина В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М.: Ученик для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – 544с.
8. Леонтьев А. А. Психология общения / Алексей Алексеевич Леонтьев. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Смысл, 1997. — 365 с. — (Сер. "Психология для студента", вып. 4).
9. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення / В. С. Лозниця: Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: «Екс об», 2003. – 304с.
10. Лучина Т. Формування емоційної культури підлітків / Т. Лучина: Шкільний світ. – 2006. – № 43. – С. 6-7.
11. Міжособистісне спілкування підлітків. Методичні рекомендації / Шкільний світ. – 2007. - № 17. – С. 2-11.

112. Журавльова Н. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем / Наталія Журавльова. – Психолог. – 2008. - № 12. – С. 3-9.
13. Обозов Н. Н. Психологическая культура отношений : [метод. пособие] / Н. Н. Обозов. – СПб. : МКА, 1993. – 32 с.
14. Осьмак Л. П. Ціннісні уявлення і самоствердження підлітків / Л. П. Осьмак. – К: Рідна школа. – 1992. - № 3. С. 55-60.
15. Підліток: як йому допомогти / упорядник Т. Гончаренко.- К.: Ред. загальнопед. Газ., 2004. – 120 с.
16. Постовий В. Гармонія і дисгармонія стосунків батьків і дітей у сучасній родині / В. Постовий, Т. Кравченко, В. Ноур, М. Міщенко. – К: Рідна школа. – 2001. – № 7. – С. 33–57.
17. Психологія: Підручник / [Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.]; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 4-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2003. — 560 с.
18. Психология подростка. Учебник. Под редакцией члена - корреспондента РАОА.А.Реана – СПб.: «прайм-ЕВРО-ЗНАК», 2003. – 480 с.
19. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д. Я. Райгородский.- Самара: изд. Дом "БАХРАХ-М", 2001. – 672 с.
20. Сергієнко І. М. Корекція сімейних стосунків клієнта методом активного соціально-психологічного навчання / І. М. Сергієнко // Актуальні проблеми психології. Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – К. : Міленіум, 2003. – Т. 3 : Консультаційна психологія і психотерапія. – Вип. 2. – С. 115 – 122.
21. Собчик Л. Н. Диагностика межличностных отношений : [метод. руководство] / Л. Н. Собчик. – М. : МКЦ, 1990. – 48 с.
22. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки: Посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2003. – 504 с.

23. Турубарова А. Принцип и психокорекційної групової роботи шкільного психолога з підлітками із фізичним вадами / А. Турубарова. – Х. : ХНПУ, 2007.- Вип. 26.- С.120-127.

24. Ушеніна Т. Гармонія взаємин між поколіннями в сім'ї як умова її благополуччя / Т. Ушеніна. – 2002. – № 7. – С. 36–37.

25. Чмут Т.К. Етика ділового спілкування / Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка: Навч. посіб. – 3-тє вид., стер. – К.: Вікар, 2003. – 223с.

26. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту под редакцией Дубровиной И.В. - М.: Педагогика, 1987. – 276 с.

27. Фридман Л.М. Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И.Ю. Калугина. - М.: Просвещение, 1991. – 152 с.

28. Фурман А. В. Громадський моніторинг роботи судів Тернопільщини / Анатолій Фурман, Андрій Гірняк, Галина Гірняк // Психологія і суспільство. – 2016. – № 3. – С. 122-128.

29. Цукерман Г.А. Психология саморазвития / Г. А. Цукерман, Б. М. Мастеров. – М.: Интерпракс, 1995. – 211 с.

30. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психологического развития в детском возрасте // Вопросы психологии. – М., 2001, №4. – С. 57-64.